

**UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI
FACULTATEA DE LITERE
ȘCOALA DOCTORALĂ STUDII DE HUNGAROLOGIE
DEPARTAMENTUL DE ETNOGRAFIE ȘI ANTROPOLOGIE MAGHIARĂ**

**RELAȚII INTERCONFESIONALE, IDENTITATE ETNICĂ ȘI RELIGIOASĂ ÎN
COȘNEA**

REZUMAT

**Conducător științific:
prof. univ. dr. Pozsony Ferencz**

**Doctorand:
Gyórfy Eszter**

**Cluj-Napoca
2020**

Cuprins

1. INTRODUCERE	2
1.1. Problemele abordate, ipoteze: identitate religioasă și etnică în Coșnea.....	2
1.2. Obiectivele și structura lucrării.....	7
2. METODOLOGIE – SURSE, OPORTUNITĂȚI ȘI LIMITE.....	12
2.1. Metodologia cercetării de teren, validitatea datelor	12
2.2. Tipurile surselor arhivistice și demografice	19
2.3. Interpretarea comparativă a datelor obținute din cercetarea de teren cu cele arhivistice	24
3. SINTEZA LITERATURII ȘTIINȚIFICE, FUNDAMENTAREA TEORETICĂ A LUCRĂRII	32
3.1. Antecedentele cercetării, importanța rezultatelor proprii obținute	32
3.2. Cadrul teoretic, noțiuni.....	41
3.2.1. Identitate, etnicitate, relații etnice și confesionale.....	41
3.2.2. Frontiere, zonă de contact, indiferență națională.....	49
3.2.3. Religie locală și dinamica complexă a relațiilor confesionale	58
3.2.4. „Ne înțelegem bine.” – Echilibru, schimbare și dialectica relațiilor	65
4. PERSPECTIVE ISTORICE – PASTORAȚIE, UTILIZAREA LIMBII, IDENTIFICARE PÂNĂ LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XX-LEA.....	69
4.1. Procese etnodemografice, pastorație și utilizarea limbii până la Primul Război Mondial	69
4.1.1. Colonizarea, o rezentare generală etno-demografică.....	69
4.1.2. Pastorație și viața religioasă	80
4.1.3. „Nici afară, nici în casă” – Autoidentificare și utilizarea limbii	90
4.2. Schimbări și conflicte în perioada 1918–1940	106
4.2.1. Rivalizări în pastorație între preoții greco- și romano-catolici.....	107
4.2.2. Amplificarea diferențelor confesionale și lingvistice	111
4.3. Convertiri religioase în perioada 1940–1944	116
4.3.1. Apariția bisericii romano-catolice	117
4.3.2. Conflicte între cele două biserici catolice și între enoriașii acestora.....	123
4.4. Restaurare parțială și separarea confesională (1945–1948)	130
4.4.1. Evenimentele anilor de după al II-lea Război Mondial	130
4.4.2. Alegeri după desființarea bisericii greco-catolice	133
5. ROMÂNI, MAGHIARI, CEANGĂI – PERIOADA COMUNISTĂ ȘI PÂNĂ AZI	142

5.1. Coșnea în România comunistă (1948–1989).....	143
5.1.1. „A fost o perioadă de extremă tulburare” – Conflictele în primii ani	143
5.1.2. Noua ordine a relațiilor etno-confesionale	145
5.2. Religie, limbă, autoidentificare după schimbarea de regim	174
5.2.1. Importanța bisericilor, a școlii și a Programului Educațional a Ceangăilor din Moldova.....	176
5.2.2. Scene și strategii în folosința limbii.....	196
6. CONVIEȚUIRE CONFESIONALĂ AZI: INTERCALĂRI, CONTRARI, INFLUENȚE RECIPROCE.....	200
6.1. Religie și societate.....	200
6.1.1. Spațiu, societate, autoidentificare	200
6.1.2. Căsătorii mixte, convertiri religioase	208
6.1.3. Studiu de caz: convertiri religioase în familia Pap	221
6.1.4. Religia și relațiile sociale	234
6.2. Religia (religiile) și religiozitatea	242
6.2.1. Factori, consecințe și modificări ale religiozității „autosuținătoare” în secolul al XX-lea	243
6.2.2. Conviețuire confesională și viața religioasă în prezent	252
Credincioși și preoți	252
„Sincretismul” religiei locale – intercalări, frontiere și treceri de frontieră	262
Zile lucrătoare și sărbători	278
6.2.3. Religia locală în Coșnea.....	289
7. CONCLUZII	292
8. LISTA DE REFERINȚE	300
8.1. Surse arhivistice	300
8.2. Șematisme diecezane.....	303
8.3. Bibliografie	306
ANEXE	343
1. Statistică despre informatori după sex, vârstă și religie	343
2. Date din recensăminte, șematisme diecezane și registre parohiale.....	344

Cuvinte-cheie: conviețuire religioasă, identificație religioasă și etnică, greco-catolici, convertiri religioase, schimbări în utilizarea limbii, procese demografice, zone de contact, intermediaritate, religie locală

Tematica cercetării, ipoteze

Lucrarea de față își propune cercetarea localității Coșnea, situată într-o zonă de contact confesional, lingvistic și etnic, la hotarul dintre Transilvania și Moldova. Considerațiile fundamentale ale cercetărilor anterioare din regiunea Ghimeșului se rezumă la faptul că procesele de aculturație și asimilare de lungă durată din cadrul locuitorilor de etnie română și maghiară, respectiv tendințele paralele române și maghiare de construire națională au avut drept rezultat o intermediaritate specifică, o cultură și identitate (identități) mixtă din mai multe puncte de vedere. În urma schimbărilor politice și religioase din secolul XX localnicii s-au raportat la națiunea română și maghiară cu o intensitate și prin căi diferite, iar în special după desființarea Bisericii Greco-Catolice Române (1948) s-a accentuat diferențierea etnică pe baza confesiunii între localnicii aparținând la diferite culte: ortodocșii au fost considerați români, iar romano-catolicii maghiari, iar elitele bisericești și cele laice s-au străduit să consolideze hotarele etnice și confesionale în cadrul comunităților locale.

În zilele noastre – în opinia mea – la Coșnea nu putem vorbi de o coexistență interetnică adevărată, iar sub denumirile de român sau maghiar de regulă nu trebuie să înțelegem grupuri etnice, sau nu în mod exclusiv. În ipoteza mea în spatele identificărilor religioase și etnice diverse, deseori schimbătoare chiar și în cazul aceluiași individ, în funcție de timp și situație, există „o rețea specifică a semnificațiilor”, pe care localnicii o modelează încontinuu în cadrul practicilor sociale. În disertația mea prezint contextele istorice, politice, sociale și cotidiene ale diferențelor și identităților confesionale și etnice care se regăsesc în prezent în localitatea Coșnea. Am urmărit o descriere cât mai detaliată a acelor procese și practici sociale, în urma cărora s-au format și reprodus – în unele cazuri s-au reinterpretat – diferențierile, respectiv delimitările din interiorul comunității, dar și a acelor situații și relații în care acestea sunt exprimate, devin vizibile ori sunt ignorate de către localnici.

Metodologia cercetării

Lucrarea se bazează pe munca de teren și cercetarea în arhive efectuată între anii 2013–2017. Munca de teren a durat în total 9 luni, iar în cadrul ei am utilizat două metode: am încercat să cunosc mai bine relațiile locale și să primesc răspunsuri la întrebările mele prin interviuri semistructurate și conversații nestructurate, respectiv prin observația participativă. Am efectuat cercetări și documentări în patru instituții: Arhiva Arhidiecezană Romano-Catolică din Alba Iulia, Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Harghita, Direcția Județeană a

Arhivelor Naționale Bacău, respectiv Arhiva Episcopiei Greco-Catolice de la Nyíregyháza (Ungaria). Pe lângă acestea am descoperit un material destul de vast și la Parohia Romano-Catolică Frumoasa și Parohia Romano-Catolică Coșnea.

Includerea materialului arhivistic a făcut posibilă abordarea problemelor referitoare la trecutul comunității locale din mai multe perspective. Deși perspectivele diferite (locale/centrale, bisericesti/laice, române/maghiare, greco-catolice/romano-catolice etc.) deseori au rezultat narațiuni contradictorii, eu nu fac referire la sursele scrise și orale ca și la reprezentările „obiective” și „subiective” ale trecutului, ci le consider mai degrabă interpretări paralele, egale și complementare în mod reciproc.

Structura disertației

După capitolul introductiv (1) urmează prezentarea specificului și a metodologiei cercetării, a surselor utilizate, precum și posibilitățile dar și limitele analizei (2). Apoi prezint contextul literaturii de specialitate și a istoriei cercetării în care se încadrează demersul meu, după care urmează și cadrul teoretic și terminologia utilizată în disertație (3). Primele două segmente ale analizei propriu-zise se ocupă cu perioada de la formarea satului până la 1948 (4), respectiv de la perioada socialismului până la zilele noastre (5). În cadrul acestora se înșiruie câteva subcapitole despre etapele succesive ale tendințelor național-politice și religioase maghiare și române la nivel de stat, respectiv despre unele puncte de cotitură din viața comunității locale, considerate determinante de către cercetare. Scopul meu a fost de a analiza modul în care s-a format divizarea confesională a comunității de-a lungul secolului XX, mai apoi care au fost procesele care au dus la acele identități și delimitări religioase și etnice, care se pot observa în zilele noastre. În cazul fiecărui subcapitol prezint schimbările politice, administrative, bisericesti din perioada respectivă, dar și modul în care a evoluat relația dintre diferitele biserici, care au fost consecințele acestora cu privire la serviciul pastoral al localnicilor din Coșnea, respectiv ce fel de evenimente și schimbări au fost induse de către procesele de la nivelul de stat sau regional pe plan local. Urmăresc și schimbările survenite în relațiile educaționale și demografice, în utilizarea limbii, în obiceiurile de căsătorie (endogamie, exogamie, limba și religia celor noi sosiți etc.). Partea despre perioada de după 1989 se referă la utilizarea limbii pe diferitele scene ale vieții religioase dar și în viața de zi cu zi, respectiv la influența pe care au avut-o bisericile, școala și Programul Educațional Ceangăiesc asupra identității și identificării.

În următorul capitol (6) prezint sistemul actual de relații interconfesionale, respectiv formele actuale ale identității religioase și etnice, dar și ale hotarelor și ale trecerii hotarelor, cadrele instituționale, familiale și individuale, toate grupate în două subcapitole. În primul dintre ele obiectivul meu este prezentarea sistemului de obiceiuri și norme sociale locale, care are un rol determinant în coexistența actuală a celor două confesiuni, respectiv a posibilităților de mișcare a individului în acest context. Ofer o prezentare detaliată a modului în care delimitarea confesională structurează spațiul fizic al satului, dar și a expresiei identităților religioase și etnice în practicile religioase și sociale contemporane, respectiv în cursul vieții individuale. În cazul acestuia din urmă prezint cele mai importante instituții sociale ale trecerii hotarelor dintre cele două confesiuni și anume: căsătoriile mixte și nașii. După o descriere generală urmează câte un studiu de caz pentru a ilustra modul, regulile și motivațiile individuale prin care se realizează conversiunile religioase, dar și factorii care determină alegerea nașilor. În al doilea subcapitol ofer o prezentare mai generală a vieții religioase locale, respectiv a „caracterului” religiozității localnicilor. Prezint religiozitatea celor din Coșnea, care pentru foarte mult timp a avut un caracter de „autosuținere”, dar voi reflecta și asupra relației dintre preoți și enoriași, a utilizării tainelor și a diferitelor practici paraliturgice, a ritualelor și concepțiilor funerare, a vieții cotidiene și a sărbătorilor religioase. Iar în final urmează o rezumare a rezultatelor cercetării (7).

Rezultatele cercetării

Coșnea este o așezare care s-a format în a doua parte a secolului al XVIII-lea pe proprietățile montane ale satelor secuiești din regiunea Ciuc. Comunitatea de origine mixtă (română și maghiară), dar de confesiune greco-catolică, până la începutul secolului XX a ajuns să folosească aproape în exclusivitate doar limba maghiară, pe de o parte datorită unor procese demografice spontane (numărul mare al locuitorilor de etnie maghiară stabiliți aici), pe de altă parte datorită unor acțiuni politice-administrative (de ex. deschiderea unei școli în limba maghiară), astfel că utilizarea limbii române s-a limitat la viața familială și cea religioasă. În perioada de după Primul Război Mondial au început să se formeze anumite linii de ruptură în cadrul comunității, atât din punct de vedere lingvistic, cât și confesional. Dintre cei noi sosiți majoritatea romano-catolicilor au ținut la ritul lor, iar datorită schimbării competențelor lingvistice chiar și pentru o parte din greco-catolicii din Coșnea a devenit un aspect important prezența preoțimii de limbă maghiară. În anii 1930 a pornit o rivalizare asupra pastorației localnicilor între preoțimea romano-catolică și cea greco-catolică din Frumoasa. Cele mai

drastice schimbări din viața religioasă a comunității au avut loc în anii 1940. Între 1940–1944, în perioada reînțarcerii administrației maghiare, o parte a localnicilor au fost considerați români datorită confesiei lor, astfel că majoritatea acestora s-a convertit la religia romano-catolică. După cel de-al Doilea Război Mondial cei mai mulți dintre localnici s-au reîntors la ritul greco-catolic, însă o dată cu desființarea Bisericii Greco-Catolice din 1948 oamenii au ajuns iarăși la o răscruce de drumuri. O parte dintre ei s-a convertit la ritul romano-catolic, cealaltă parte la ritul ortodox, astfel că diferențierea confesională a comunității a devenit definitivă.

În pofida etnicizării accentuate a unor confesiuni, în acest context deciziile localnicilor din Coșnea nu au fost determinate de aspecte naționale, ci de dinamici sociale complexe și motivații individuale extrem de stratificate. Peste apartenența la unele culte (ortodox, romano-catolic) s-au acumulat treptat alte semnificații – pe de o parte s-au conturat discrepanțele economice, lingvistice și mai ales sociale de atunci. Iar pe de altă parte s-au format noi discrepanțe și hotare. Totodată aceste hotare sunt flexibile și de regulă ușor de trecut, căci în a doua parte a secolului XX în comunitatea locală s-a instalat o nouă condiție de echilibru – o ordine a relațiilor confesionale-etnice și sociale reglementată de normele nescrise ale comunității –, care facilitează acest lucru, respectiv o încadrează în limitele acceptării de către toți.

Contrar afirmațiilor cercetărilor anterioare, conform cărora în a doua parte a secolului XX în comunitatea locală s-a consolidat segregarea etnică pe bază confesională, în lucrarea de față am argumentat asupra faptului că pentru localnici categoriile de român sau maghiar nu înseamnă diferențieri etnice. În opinia mea cel mai important element în identificarea localnicilor este în continuare *intermediaritatea*, o calitate socio-culturală specifică, care aproape că se poate caracteriza prin etnicitate, și a cărei trăsătură primordială ar fi conștiința diferențierii față de locuitorii maghiari, români, ceangăi ai satelor din împrejurimi.

În locul acestuia, în a doua parte a secolului XX, elitele bisericesti și cele laice au încercat să implementeze identități, identificări confesionale și naționale omogene și explicite. În perioada socialismului identificarea localnicilor din Coșnea s-a deplasat evident în direcția românilor, iar după schimbările din 1989 (și mai ales începând cu anii 2000) s-au exprimat tot mai mult și identitățile de ceangău și maghiar în cadrul localnicilor. Totuși majoritatea sătenilor nu pot nici astăzi (deseori nici nu vor) să se identifice total cu maghiarimea sau cu românimea. Iar intermediaritatea a oferit o flexibilitate accentuată în orice epocă a istoriei, făcând posibilă alegerea dintre diferitele identități, mai apoi reconsiderarea acestora într-o manieră mai mult sau mai puțin problematică prin prisma individului sau a familiei.

Diferențierile confesionale, care câteodată sunt interpretate ca și diferențe etnice, nu posedă o importanță majoră în viața de zi cu zi a sătenilor, și nici în practicile religioase și sociale locale, iar acest lucru este demonstrat în disertație prin prezentarea căsătoriilor mixte, a conversiunilor religioase, a instituției nașilor și a anumitor segmente ale religiei locale. În urma pastorației accidentale, neregulate de până la mijlocul secolului XX, a coexistenței celor trei rituri și a căsătoriilor mixte religiozitatea locală este caracterizată prin concepții și practici religioase comune, „mixte”, pe care și preoțimea locală este nevoită s-o accepte cât de cât. În lucrarea de față ilustrez influențele reciproce intensive ale tradițiilor orientale și occidentale, respectiv canonice și de origine „populară” prin exemple luate din domeniul riturilor și a concepțiilor funerare.

Relațiile confesionale din Coșnea și identitatea religioasă și etnică a localnicilor au fost influențate parțial de procesele istorico-politice ale secolului XX, de cadrele statale și bisericesti schimbătoare. Schimbările politice, *reconturarea fizică a frontierelor* de fiecare dată au creat noi situații pentru localnici. Deci parțial evoluarea situației politice, bisericesti, parțial schimbările demografice, lingvistice și sociale au jucat un rol important într-un proces diferit: *reconturarea hotarelor din cadrul comunității*. Acest proces nu se poate interpreta doar prin perspective istorice, căci formarea, consolidarea, reinterpretarea și reformarea hotarelor din cadrul comunității continuă și în prezent. În lucrarea de față am prezentat aceste procese paralele, în corelație unele cu altele. Imaginea aceea foarte eterogenă, la prima vedere chiar indescifrabilă, pe care o regăsim astăzi la Coșnea privind identitățile confesionale și etnice, s-a format sub influența concomitentă a unor procese politice și sociale diferite, respectiv a numeroși factori individuali și comunitari. Am încercat să captez acestea cu ajutorul unei analize complexe, cuprinzând o perioadă lungă de timp, pe baza experienței și motivațiilor acelor indivizi, care au trăit, au suferit sau chiar au contribuit la modelarea schimbărilor.

Bibliografie reprezentativă

BALATONYI Judit

2017 *A gyimesi lakodalmak. Közös kultúra és különböző identitások?* (Vallásantropológiai tanulmányok Közép-Kelet-Európából 5.) Budapest: Balassi Kiadó.

BARTH, Fredrik

1996 Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio* VII (1.), 3–25.

BARTHA Elek

1984 Etnikus különbségek és a vallások integráló ereje. In Kunt Ernő – Szabadsfalvi József – Viga Gyula (szerk.): *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon*. (A Miskolci Herman Ottó Múzeum néprajzi kiadványai 15.) Miskolc: Miskolci Herman Ottó Múzeum, 97–102.

1990 A görög katolikus magyarság vallási néprajza. In Dömötör Tekla (főszerk.): *Népszokás, néphit, népi vallásosság*. (Magyar néprajz nyolc kötetben VII.) Budapest: Akadémiai Kiadó, 425–442.

2001 Egy felekezeti nagyrégió Európa közepén. A görög katolikus tér Kelet és Nyugat határán. *Ethnographia* CXII: 299–340.

BICZÓ Gábor

2013 Az etnikai együttélési egyensúlyhelyzet elmélete: a szilágysági Tövishát északi falvainak példája. In Biczó Gábor – Kotics József (szerk.): *„Megvagyunk mi egymás mellett...” Magyar–román etnikai együttélési helyzetek a szilágysági Tövisháton*. Miskolc: Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézet, 53–103.

BJORK, James E.

2008 *Neither German nor a Pole. Catholicism and National Indifference in a Central European Borderland*. Ann Harbor: The University of Michigan Press.

BOAR, Liviu

2004 *Românii din Scaunele Ciuc, Giurgeu și Casin în secolul al XIX-lea*. Târgu Mureș: Editura Universității „Petru Maior”

BRUBAKER, Rogers

2001 Csoportok nélküli etnicitás. *Beszélő* 7–8: 60–66.

BRUBAKER, Rogers – COOPER, Frederic

2000 Beyond 'identity'. *Theory and Society* 29: 1–47.

BRUBAKER, Rogers – FEISCHMIDT Margit – FOW, Jon E. – GRANCEA, Liana

2011 *Nacionalista politika és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban*. Budapest: L'Harmattan.

BUCUR, Ioan-Marius

2003 *Din istoria Bisericii greco-catolice române (1918–1953)*. Cluj-Napoca: Editura Accent

CÂRJA, Cecilia

2009 *Românii greco-catolici și Episcopia de Hajdúdorog (1912). Contribuții documentare. Ediție, studiu introductiv și note Cecilia Cârja*. (Documenta Ecclesiastica.) Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană.

2012 *Biserică și politică. Înființarea Episcopiei de Hajdúdorogh (1912)*. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană.

CÂRJA, Ion

2010 Identitate confesională-identitate națională. Elitele Bisericii greco-catolice române și Autonomia Catolică din Ungaria în perioada dualismului (1867–1918). *Anuarul Institutului de Studii Italo-Român*. VII: 83–97.

DONNAN, Hastings – WILSON, Thomas M.

2002 Határok és antropológia Európában. *Replika* 47–48: 117–131.

EGRY Gábor

2015a *Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában (1918–1944)*. Budapest: Napvilág Kiadó.

ERIKSEN, Thomas Hylland

2008 *Etnicitás és nacionalizmus. Antropológiai perspektívák*. Budapest: Gondolat.

GESZTI Zsófia

2001 „Mi és a másíkok.” Felekezetek közötti konfliktusok és vallási identitás Tiszabökényben. *Tabula* 4 (1): 34–59.

GHIŞA, Ciprian

2010 Întăřind vechi alterităţi, ridicând noi frontiere: Concordatul dintre România şi Vatican – 1929. *Studia Universitatis Babeş–Bolyai. Theologica Catholica* 55 (4): 43–56.

2012 The Greek Catholic Discourse of Identity in the Interwar Period: The Relation between the Nation and People’s Religious Confession. *Studia Universitatis Babeş–Bolyai. Series Historia* 57 (2): 54–82.

GYÁNI Gábor

2000b Kollektív emlékezet és nemzeti identitás. In Gyáni Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest: Napvilág Kiadó, 81–94.

2000c Emlékezés és oral history. In Gyáni Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest: Napvilág Kiadó, 128–144.

HÁMORI Péter

2007 Székely–oláh görög katolikus sorstörténet. *Regio XVIII* (2): 189–222.

HERMANN Gusztáv Mihály (szerk.)

1999 *A többség kisebbsége. Tanulmányok a székelyföldi románság történetéből*. Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó.

HESZ Ágnes

2018 A népi valláson túl: egy fogalom kritikája és lehetséges alternatívái. *Ethnographia* CXXIXI: 448–468.

IANCU Laura

2013 *Vallás Magyarfaluban. Néprajzi vizsgálat*. (Studia Ethnologica Hungarica XVII.) Budapest – Pécs: L’Harmattan – PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék.

ILYÉS Zoltán

- 1997 Szempontok a gyimesi csángók etnikus identitásának értelmezéséhez. In Keményfi Róbert – Szabó László (szerk.): *Varia. Ethnographica et Folcloristica Ujváry Zoltán 65. születésnapjára*. Debrecen: KLTE Néprajz Tanszék, 72–80.
- 1998a Az exogámia hatása három román eredetű csík-megyei telep anyanyelvi állapotára és etnikus identitására (1841–1930). *Demográfia* XLI (2–3): 285–299.
- 1998b A görög katolikusok identitásváltásának különböző útjai az egykori Csík-megyében (19. sz. közepe–1948). *Néprajzi Látóhatár* VII (3–4): 91–101.
- 1999 „Magyarul beszélünk.” Etnikai identitás, akkulturációs stratégiák a csíkszépvízi görög katolikus egyházközség hívei körében a 19. század közepétől 1948-ig. In Borbély Éva – Czégényi Dóra (szerk.): *Változó társadalom*. (Kriza könyvek I.) Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság, 6–21.
- 2003 Hárompatak település-, népesség- és akkulturációtörténete. In Tomisa, Ilona (szerk.): *Hárompatak: Egy ismeretlen néprajzi kistáj Erdély és Moldva határán*. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézete, 7–53.
- 2004 A határ paradigmája a társadalomtudományokban. In Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből* III. Budapest: Akadémiai Kiadó, 9–15.
- 2005 A kulturális kontaktzóna történeti változásai a Székelyföld keleti peremvidékén, az egykori Csík megyében. In Klamár Zoltán (szerk.): *Etnikai kontaktzónák a Kárpát-medencében a 20. század második felében. Nemzetközi tudományos konferencia*. Aszód: Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, 56–76.
- 2007a „...mentsük ki őket az oláh polip ölelő karjaiból”: A hajdúdorogi görög katolikus püspökség szervezése Csík megyében. In Vargyas Gábor (szerk.): *Párbeszéd a hagyománnyal. A néprajzi kutatás múltja és jelene* (Studia Ethnologica Hungarica XIII.) Budapest: L’Harmattan – PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék, 737–754.
- 2007b „Kozsókos mefisztók” és „hazaszerető papok”. In A. Gergely András – Pap Richárd (szerk.): *A szakralitás arcai: Vallási kisebbségek, kisebbségi vallások*. Budapest: Nyitott Könyvműhely Kiadó, 167–178.
- 2014 A nemzetiesítés néprajza/antropológiája. Kutatástörténeti vázlat. *Regio* 22 (2): 66–113.

JUDSON, Pieter M. – ZAHRA, Tara

2012 Introduction. *Austrian History Yearbook* 43: 21–27.

KEMÉNYFI Róbert

1994 A kulturális határok értelmezésének kérdéséhez. In Ujváry Zoltán (szerk.): *Folklór és Ethnographia 85. In memoriam Sztrinkó István*. Debrecen: KLTE Néprajzi Tanszék, 13–22.

1998 *A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye etnikai rajza. A vegyes etnicitás és az etnikai határ kérdése*. (Gömör Néprajza L.) Debrecen: Kossuth L. Tudományegyetem, Néprajzi Tanszék.

LĂCĂTUSU, Ioan – LECHINȚAN, Vasile – PĂTRUNJEL, Violeta

2003 *Româniile din Covasna și Harghita*. Miercurea-Ciuc: Editura Grai Românesc

LUKÁCS Imre Róbert

2009 A politikai események befolyása a rítusváltoztatásra 1912–1930 között. *Studia Theologica Transsylvaniensia XII*: 67–97.

2010 A görög katolikusok helyzete Erdélyben az első világháború után. *Iustum Aequum Salutare VI*: 65–78.

MAHIEU, Stéphanie – NAUMESCU, Vlad

2008 *Churches In-Between. Greek Catholic Churches in Postsocialist Europe*. Berlin: Lit Verlag

NAUMESCU, Vlad

2018 *Becoming Orthodox: The Mystery and Mastery of a Christian Tradition*. In Sonja Luehrmann (ed.): *Praying with the Senses. Contemporary Orthodox Christian Spirituality in Practice*. Bloomington: Indiana University Press, 29–53.

NIESSEN, James

1991 Vallás és nemzetiség Erdélyben a századfordulón. *Regio 2 (3)*: 38–64.

NIESSEN, James (ed.)

1993 *Religious Compromise, Political Salvation: The Greek Catholic Church and Nation-building in Eastern Europe*. (The Carl Beck Papers in Russian and East European Studies 1003.) Pittsburgh: Center for Russian and East European Studies, University of Pittsburgh.

OLÁH Sándor

1993 Magyar görög katolikus „románok”. *Regio* 4 (2): 99–120.

1998 Románok asszimilációja a Székelyföldön. (Esettanulmány). *Regio* 9 (2): 64–84.

PILIPKÓ Erzsébet

2007 *Identitás és hit I. A kárpátaljai magyar görög katolikusok identifikációs útjai*. Ungvár – Budapest: Intermix Kiadó

2009 *Identitás és hit II. A kárpátaljai magyar görög katolikusok identifikációs útjai*. Ungvár – Budapest: Intermix Kiadó

2010 *Identitás és hit III. A kárpátaljai magyar görög katolikusok identifikációs útjai*. Ungvár – Budapest: Intermix Kiadó

PIRIGYI István

1990 *A magyarországi görögkatolikusok története I–II*. Nyíregyháza: Görög Katolikus Hittudományi Főiskola.

2001 *Görög katolikusok Erdélyben és Kárpátalján*. Debrecen: Debreceni Görög Katolikus Egyházközség

PLOȘNEA, Nicoleta

2012 *Biserici, școli, comunități rurale românești din Covasna și Harghita (1850–1918)*. Cluj-Napoca: Editura Grai românesc

PRIMIANO, Leonardo Norman

1995 Vernacular Religion and the Search for Method In Religious Folklife. *Western Folklore* 54 (1): 37–56.

2012 Afterword: Manifestation of the Religious Vernacular: Ambiguity, Power and Creativity. In Marion Bowman – Ülo Valk (eds): *Vernacular Religion in Everyday Life: Expressions of Belief*. Sheffield: Equinox, 382–394.

PUSZTAI Bertalan

1997 Collision of identities. *Acta Ethnographica* 42 (1–2): 149–163.

2004 Öndefiníció a társadalmi térben: Központi „narratívák” a magyar görög katolikus diskurzusban. In Kozma István – Pap Richárd (eds): *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében. Válogatás a Kárpát-medence etnikai tér- és*

identitás-szerkezetében című konferencia előadásaiból. Budapest: Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 206–221.

2005 Discursive Tactics and Political Identity: Shaping Hungarian Greek Catholic Identity at the Turn of the Nineteenth and Twentieth Centuries. *National Identities* 7 (2): 117–131.

2007 Discursing boundaries: Hungarian Greek Catholic Identity Creation in the Interwar Period. In M. Lamberg (ed.): *Shaping ethnic identities: Ethnic minorities in Northern and East-Central European states and communities, c. 1450–2000.* Helsinki: East-West Books, 35–69.

REILL, Dominique

2012 Differentiation or Indifference? Changing Perspectives on National Identification in the Austrian Half of the Habsburg Monarchy. In Maarten van Ginderachten – Marnix Beyen (eds): *Nationhood from Below. Europe in the Long Nineteenth Century.* Basingstoke: Palgrave-MacMillan, 96–119.

SZŐCS János

1998 Románok megtelepedése, román falvak kialakulás Csíkszékből (1614–1850). *Székelyföld* II (4): 79–101.

1999 Románok megtelepedése, román falvak kialakulása Csík-, Gyergyó- és Kászon-székből (1614–1850) In Hermann Gusztáv Mihály (szerk.): *A többség kisebbsége. Tanulmányok a székelyföldi románság történetéből.* Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó, 98–156.

TAKÁCS György

2001 *Aranykertbe' aranyfa. Gyimesi, hárompataki, úzvölgyi csángó imák és ráolvasók.* Budapest: Szent István Társulat.

2004 *Kantéros, lüderc, rekegő. Hárompataki csángó hiedelemmondák.* Budapest: Magyar Napló.

2015a „Angyalok csenditénék...” *Archaikus népi imádságok a régi Csíkszékről.* Budapest: Magyar Napló – Írott Szó.

2015b „Elindula boldogságos szép Szűz Mária.” *Ráolvasók a régi Csíkszékről.* (Fontes Ethnologiae Hungaricae X.) Budapest: L'Harmattan – PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék.

2016 „Bal kezébe van a kicsi írott könyve.” A könyv, az írás-olvasás és a „tudomány” kapcsolata a Tatros menti csángóknál. In Hesz Ágnes – Pócs Éva (szerk.):

Orvosistenektől a hortikulturális utópiáig. Tanulmányok a Kárpát-medence vonzáskörzetéből. (Vallásantropológiai tanulmányok Közép-Kelet Európából 2.) Budapest: Balassi Kiadó, 123–205.

2018 *Az én lelkemmel elfújlok... A magyarcsügesi ráolvasófüzetek.* (Fontes Ethnologiae Hungaricae XIII.) Budapest: L'Harmattan – PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék.

TOMISA Ilona (szerk.)

2003 *Hárompatak: Egy ismeretlen néprajzi kistáj Erdély és Moldva határán.* Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézete.

ZAHRA, Tara

2010 Imagined Noncommunities. National Indifference as a Category of Analysis. *Slavic Review* 69: 93–119.